

УДК 811.111'25'04-055.1\3

*М. М. Козлова***РОЛЬ ГЕНДЕРНОГО ПИТАННЯ У ФОРМУВАННІ
ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ
XVII–XVIII ст.****Резюме**

В статті розглядається роль жінок-перекладачів у формуванні перекладескої традиції в епоху Просвітництва в Великобританії, а також аналізується вплив французької перекладескої традиції на британську і особливості концепції парафрази в XVII–XVIII вв.

Summary

The article deals with the contribution of translators to the British translation tradition formation process during the Enlightenment. The influence of the French translational tradition on the British one and the peculiarities of the paraphrase are analyzed.

Ключові слова: історія перекладацтва та перекладознавства, перекладацька традиція, парафраза, перекладацький репертуар.

Об'єктом дослідження є розвиток перекладацької думки у XVII–XVIII ст. в межах культурного діалогу між Францією та Англією в епоху Просвітництва. *Предметом* дослідження є гендерне питання [3] та його вплив на перекладацьку думку за доби «les belles infidèles» як один із найважливіших соціокультурних чинників формування літературної полісистеми. *Матеріалом* дослідження стали перекладацькі передмови французьки Анн Дасьє та англійки Афрі Бен. *Актуальність* дослідження полягає у тому, що роботи перекладачок тієї доби відіграли значну роль у формуванні західноєвропейського перекладознавства, що відбивається в популяризації гендерного питання у наш час. *Новизна* дослідження полягає у недостатній вивченості в Україні впливу перекладацької традиції XVII ст. на сучасне перекладознавство. *Перспективою* ми вважаємо розгорнутий аналіз ролі перекладачок у Великій Британії за доби Просвітництва.

Період XVII–XVIII сторіч – це доба інтенсивного культурного діалогу між Англією та Францією, за якої переклад та критика, йому

присвячена, створили умови для розвитку сучасного перекладознавства. Англійський літературний канон XVII ст. створився переважно завдяки перекладній літературі – перекладам поем Гомера, Вергілія, Катулла, Горация, Овідія, од Піндара, промов Цицерона. Однак завдяки географічній близькості, тісним історичним та культурним зв'язкам за доби Просвітництва відкривається ще одне літературне джерело – французька драма [9, с. 365]. Причиною стали бідність національного англійського театрального репертуару та перевага французької драматургії над англійською, що врешті-решт вилилося в протистояння англійської і французької культур (у тому числі це відбивалося й у «суперечливій і непостійній риторичній передмові, які, як заведено, хоча й вихваляють іноземний оригінал, далі наводять його недоліки») [9, с. 102]. У цьому протистоянні виник плідний діалог та спільна праця перших західноєвропейських теоретиків та практиків перекладу: серед питань, з приводу яких тоді дискутували, була відмова від класицистичної традиції та звільнення перекладу від старих недоліків; зміцнення національної літератури та збагачення національної мови; формування різних підходів до визначення авторства; а також створення нових засобів віддзеркалення індивідуальних особливостей авторського стилю у цільовому тексті. Кращі французькі та англійські автори не лише охоче брали до роботи іншомовні твори, але й читали переклади один одного, презентуючи у різних виданнях свої коментарі з їх приводу, а інколи навіть використовували чужі праці у своїх [2, с. 35].

Перекладачі адаптували чи «одомашнювали» свої твори – таким чином вони намагалися зробити так, щоб автори оригіналів, так би мовити, заговорили французькою, та саме такою, якою розмовляли саме за тих часів. І хоча ті переклади викликали діаметрально протилежне ставлення до них, все ж вони започаткували нову добу в історії перекладознавства, добу «*les belles infidèles*» («прекрасних невірних»), набули надзвичайної популярності в обох країнах і вплинули на національний літературний канон. У цьому процесі активну участь брали й жінки. До XVII ст. жінки охоче бралися за переклад художніх та наукових творів з метою залучити їх до жіночої освітньої програми. Траплялося й так, що у своєму бажанні бути почутими авторки

видавали власні твори за перекладні, що поставило нове на той час питання автентичності [3, с. 46].

Першою жінкою-теоретиком перекладу за доби Просвітництва стала Анна Дасье (1654–1720), яка вже у 1674 році опублікувала переклади творів александрійського поета Каллімаха та стала одним з редакторів збірки класичних творів для дофіна. Відомі також її переклади з Анакреонта й Саффо (1681), декількох п'єс Плавта та Аристофана (1683–84), Теренція (1688) та «Іліади» (1699) й «Одіссеї» (1708) [7, с. 364]. Ці переклади буквально перевернули традицію перекладу класичних творів та значною мірою поширилися літературними колами як Франції, так і Англії.

Прозовий переклад «Іліади» Дасье розпочинався передмовою, яка слугувала відповіддю на передбачувану критику та яку було залучено до вже тривалої суперечки про «давніх» (до прибічників яких вона належала) та «сучасних» (серед яких панували критика класичної літератури, включаючи твори Гомера, та впевненість у праві та обов'язку перекладачів наближати ті твори до естетичних уподобань своїх сучасників). Так, представник «сучасних» Удар де ля Мотт у 1714 р. видав власний переклад «Іліади» на основі прозового тексту Дасье – в ньому було 12 пісень замість 24-х, були скорочені нудні «описи битв», випущені епітети, порівняння, стертий весь місцевий і історичний колорит, вся «низькість» і наївність усунені, а герої – «облагороджені» [6, с. 336]. Дасье у своєму відзиві на цю вільну переробку власного твору чітко змальовує тенденцію всієї доби: *«На жаль, поемі де ля Мотта бракує цих трьох речей. В ній немає точності, тому що він дуже часто перекладає декількома віршами один вірш Гомера, в ній часто відсутня ясність, тому що він використовує двозначні вирази, і немає приємності, тому що він майже всюди використовує або занадто пишномовні, або вульгарні вирази... Він змінив характер Гомера та позбавив поему природності»* (пер. наш – М. К.). У той самий час у своєму листі до Анни Дасье чітко висловив своє ставлення до панівної стратегії перекладу Вольтер: *«Певен, що у Франції існує лише декілька поетів, які здатні перекласти Гомера гідно; але я так само певен і в тому, що ніхто їх не стане читати, якщо вони не прикрасять*

та не спростять його, тому, мадам, пишіть так, як того вимагає ваш час, а не минуле» (пер. наш – М. К.) [5, с. 120]. Теоретичні праці Анн Дасьє наголошують на видатному внеску письменниць, для яких переклад став засобом здійснення впливу на розвиток культури за доби Просвітництва. Слава Анн Дасьє поширилася й за межами Франції, про що свідчить, наприклад, той факт, що її роботу високо оцінив Александр Поуп, який висловив свою думку щодо її підходу у передмові до власного перекладу «Роздуми щодо першої книги «Іліади». Він стверджує, що попередні коментатори «Іліади» дуже мало уваги приділяли *«поетичним красотам автора»*, їх зауваження носили скоріше *«філософський, історичний, географічний, алегоричний, а іншими словами – будь-який характер, окрім критичного та поетичного»* [9, с. 7].

Коментарі Дасьє мали найбільше значення для неї, проте описували, в першу чергу, мету, а не конкретні засоби, за допомогою яких здійснюється переклад. Вона наполягає на такому: *«Це взагалі неможливо – передати всі ті красоти одним лише перекладом; життєво необхідно супроводжувати його особливими коментарями»* [5, с. 123]. Англійські перекладачі додавали коментарі Дасьє до своїх, часто – зовсім незмінними, тим самим стаючи на її бік у суперечці «давніх» та «сучасних». Вона ділиться своїми спостереженнями з цього приводу в таких рядках: *«Я дуже рідко вважаю за доречне насмілюватися критикувати самі слова; ніщо не може бути яснішим, сухішим чи суперечливішим за слова»*. Із цією думкою можна посперечатися, проте авторка наводить наступний аргумент: *«Мені здається, що найголовніше та найважливіше – це дати змогу читачеві відчувати вишуканість та дух думок та рядків Гомера»* (пер. наш – М. К.) [5, с. 122].

Анн Дасьє висуває свою концепцію поетичного перекладу – прозову: *«Перекладач може сказати прозою все те, що сказав колись Гомер, проте ніколи не зможе цього зробити у віршах, принаймні – нашою мовою, де він буде змушений вносити багато змін – додавати щось чи, навпаки, опускати. Але те, що Гомер думав і казав, має набагато вищу цінність, ніж усе, що ви можете вкласти йому у вуста, якщо станете перекладати його*

віршованою формою, навіть при тому, що прозовий переклад звучатиме простіше та менш поетично» (пер. наш – М. К.) [5, с. 122]. Аргументом на користь прозового перекладу є той факт, що Дасье вважає за неможливе передати всі красоти автора оригіналу поезією через приреченість на певні втрати. Авторка спростовує мету, поставлену за першочергову «сучасними» учасниками суперечки – приносити задоволення. Вона стверджує: *«Доводити, нібито приносити задоволення – то єдина мета епічної поезії, це все одно, що називати задоволення єдиною метою архітектури та твердити, що палаци зводять лише задля того, щоб радувати око, забуваючи про те, що ці помешкання існують і задля комфорту тих, хто в них мешкає»* (пер. наш – М. К.) [5, с. 72]. Причинами зазначених втрат, яких припускаються інші перекладачі, вона називає необхідність змінювати слова та вислови при пристосуванні тексту оригіналу до іншої мови, до римування й ритміки французької поезії. Аналізуючи вплив французької перекладацької думки на англійську, не можна не помітити, що вплив теоретичних поглядів Анн Дасье на діяльність англійських перекладачів є дійсно визначним, незважаючи на те, що жінці за її часів було значно важче отримати загальне визнання.

Слави Анн Дасье по інший бік протоки сягнула лише Афра Бен (1640–1689) – англійський драматург та романіст, яка після низки оригінальних п'єс та романів здійснила кілька розлогих перекладів з французької мови – як прозових, так і поетичних. Літературний канон внаслідок плідної творчості «сучасних» почав набувати нових рис – стало зрозуміло, що англійська традиція не має бути лише підрядною гілкою класичної. «На початку вісімнадцятого сторіччя... стало можливо набуття успіху англійської чи британської літератури в умовах, відмінних від закладених класиками» [8, с. 102]. З'явилася нова літературна тенденція – популяризація науки в межах доби Просвітництва; все більше французьких авторів (картезіанці на чолі з Фонтенелем) видають твори-роздуми про науку, написані у вільній, зрозумілій читачеві будь-якого рівня освіти формі. До свого перекладу одного з таких творів Фонтенеля – «A Discovery of New Worlds» («Відкриття нових світів», 1688) – Афра Бен і написала передмову, яка прославила її як теоретика перекладу.

Назагал, твори пані Бен виявляють схильність до парафрази («перекладу з певним відступом» [1, с. 26]) для додаткового тлумачення та пристосування тексту для читача цільовою мовою – така стратегія лише сприяла меті популяризації науки взагалі. Бен зауважує, що, *«притримуючись якомога ближче до авторських слів»*, вона *«була змушена в деяких місцях трохи додавати від себе, а то ця книга була б незрозумілою»* (пер. Кальниченко А. О.¹) [1, с. 330]. Твір Фонтенеля являє собою розмови автора та маркізи, яка нічого не тямить у науці, де він у легкій та доступній формі викладає її Коперніанські відомості про зірки та планети. Так, у передмові до свого перекладу авторка спочатку наводить низку причин, за якими вона обрала саме цю книгу як об'єкт для перекладу: по-перше, свою роль відіграла надзвичайна популярність оригіналу книги; по-друге, почесне місце жінки в самому творі; а по-третє, новизна даної тематики у національних літературних канонах як Франції, так і Англії:

«Репутація її [книги] автора (перу якого належать «Діалоги мертвих»), новизна теми в сучасних мовах та зображення автором жінки, як одного з учасників цих п'яти бесід, стали ще однією причиною того, що англійка відважилася перекласти те, що сказала французженка. Однак коли ж я, врешті-решт, спробувала це зробити, виявилось, що завдання не таке просте, яким воно здавалося на перший погляд» (пер. Р. Райко) [1, с. 331].

Далі у цій передмові Бен дає вичерпний аналіз мовної ситуації у Західній Європі: на її думку, між різними мовами існують докорінно різні зв'язки – як етимологічні, так і міжкультурні, які не можуть не впливати на переклад. Наводить вона й інші приклади, на кшталт «*духу*» або «*характеру*» нації, які, безсумнівно, впливають на близькість таких міжкультурних зв'язків. Також Бен аналізує історію кожної мови, взятої окремо, та визначає актуальність того чи іншого твору відносно змін у мові, які зроблять коли-небудь цей твір застарілим як з точки зору зрозумілості граматичних конструкцій тощо, так і естетичних уподобань.

¹ Тут і далі збережено орфографію та пунктуацію оригіналу

Афра Бен не може оминати високого статусу французької мови, проте вона має свою точку зору з цього приводу, та на відміну від усіх вищезазначених перекладачів у своїй передмові висловлює досить негативне ставлення до ситуації, що склалася, вживаючи емоційно забарвлені порівняння: *«Я визнаю, що французька зброя, гроші та інтриги останнім часом зробили французьку мову загальною, за що ми маємо бути вдячними французам: це випадковість, яку вони приписують величі свого короля й своїй старанності. Згодом, все може виявитися зовсім інакше. По-третє, як я вже згадувала, французька мова – це псування латини, французькі автори дозволяють собі брати з латини. Будь-яке слово, яке забажають, без церемоній, особливо, коли мова йде про природознавчі науки. В англійській мові цього нема, все йде через французьку. Зараз є модним, мов мавпи, в усьому наслідувати французів. Так, ми беремо не тільки їх власні слова, але й ті, що вони запозичили з інших мов»* (пер. Р. Райко) [1, с. 332]. Далі Бен проводить глибокий аналіз мовних відмінностей між французькою та англійською, наголошуючи на тяжінні французів до повторень та розтягування тексту там, де англійці сказали б це ж саме значно меншою кількістю слів, що і стає головною складністю під час перекладу. Продовжуючи та підтримуючи перекладацьку думку доби «прекрасних невірних», Афра Бен наводить конкретні приклади добраних нею еквівалентів до певних слів оригіналу; за мету вона ставить собі зробити твір повною мірою зрозумілим своєму читачеві та деінде не лише пояснює йому слова, які не мають прямих відповідників через значну різницю у мові, але й вживає саме ті слова, які вважає більш доречними для повнішої передачі значення, закладеного автором оригіналу, або більш доречними саме для такого стилю мовлення та жанру оповіді.

Подібність теоретичних поглядів цих двох перших видатних перекладачок свідчить про утворення особливого міжкультурного простору на території Англії та Франції, який базувався на засадах культурного протистояння (в літературній, мовній сферах тощо). Це значною мірою сприяло розвитку національних мов та літературних канонів обох країн. Французька мова з економічних та політичних

причин посідала домінуюче місце, тому англійці ставали свого роду білінгвами – французькою різною мірою володіли люди будь-якого рівня освіти. Таке білінгвістичне середовище й спричинило настільки стрімкий розквіт перекладу, що було започатковано нову перекладацьку традицію. Зазначені перекладачки дотримувалися нової традиції вільного перекладу, але посідали «середню» позицію, яку пізніше Джон Драйден називатиме «парафразою», що означає «перекладати з певним відступом» так, щоб зберегти дух автора. Обидві авторки здобули славу визначних перекладачок та значною мірою вплинули на ставлення до жінки у тогочасному суспільстві, відкривши представницям прекрасної статі шлях до літературних та перекладацьких кіл.

Список літератури

1. Протей: Перекладацький альманах / Нар. укр. акад.; каф. теорії та практики пер.; [редкол. О. А. Кальниченко (голов. ред.) та ін.]. – Х. : Вид-во НУА, 2006. – Вип. 1. – 448 с.
2. Cohen J. M. English Translators and Translations / J. M. Cohen. – London : Longmans, Green and Co, 1962. – P. 1–51.
3. Flotow L. Translation and Gender Paradigms: From Identities to Pluralities // The Companion to Translation Studies / Luise von Flotow. – London : Multilingual Matters, 2007. – P. 92–107.
4. Hayes J. C. Translation, Subjectivity, and Culture in France and England, 1600–1800 / J. C. Hayes. – San Francisco : Stanford U. Press, 2009. – 321 p.
5. Lefevere A. Translation – History, Culture: a Sourcebook / André Lefevere. – New York : Routledge, 1992. – 182 p.
6. Levi A. Guide to French Literature: Beginnings to 1789 / A. Levi. – Farmington Hills : St. James Press, 1994. – 1111 p.
7. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications / J. Munday. – London : Taylor & Francis, 2008. – 236 p.
8. Terry R. G. Poetry and the Making of the English Literary Past, 1660–1781 / R. G. Terry. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 354 p.
9. Williams G. Tradition and Originality in Roman Poetry / G. Williams. – Oxford : Clarendon Press, 1968. – P. 363–366.